

Dr Sonia Buchholtz

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

ORCID: 0000-0002-9150-724X

e-mail: sbuchh@sgh.waw.pl

Dr hab. Patrycja Kowalczyk-Rólczyńska, prof. UEW

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ORCID: 0000-0002-7952-7678

e-mail: patrycja.kowalczyk-rolczynska@ue.wroc.pl

Dr Radosław Kurach, prof. UEW

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ORCID: 0000-0002-7869-5602

e-mail: radoslaw.kurach@ue.wroc.pl

Dr hab. Joanna Rutecka-Góra, prof. SGH

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

ORCID: 0000-0002-2509-8599

e-mail: jrutec@sgh.waw.pl

Ekspozycja na ryzyko społeczne a zaufanie do ZUS, wiedza o ubezpieczeniach społecznych i dodatkowe oszczędzanie na emeryturę¹

Exposure to social risk versus trust in Social Security Institution, knowledge about social insurance and supplementary old-age saving

Streszczenie

Ograniczanie ekspozycji jednostek na ryzyka społeczne jest pożądane z perspektywy indywidualnej i państwa. Kluczowym czynnikiem decydującym o poziomie zabezpieczenia przed skutkami ryzyk społecznych jest forma zatrudnienia. Celem artykułu jest wskazanie, czy osoby o niższym poziomie ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych cechują się niższym zaufaniem do ZUS, bardziej indywidualistyczną postawą życiową, lub niższym poziomem wiedzy o systemie emerytalnym – a także, czy słabszemu zabezpieczeniu towarzyszą działania kompensacyjne. Odpowiedź na te pytania umożliwiło przeprowadzenie analizy statystycznej w oparciu o dane jednostkowe z badania ZUS Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. W jej świetle, osoby o najwyższym poziomie ochrony są również tymi, które cechują się najwyższym poziomem wiedzy o mechanizmach systemu zabezpieczenia, natomiast osoby z najwyższym lub najniższym poziomem ochrony cechuje lekka dominacja postawy wspólnotowej nad indywidualistyczną. Zaufanie do ZUS nie różni się istotnie staty-

Abstract

Reducing individuals' exposure to social risks is desirable from an individual and state perspective. A key factor determining the level of protection against the effects of social risks is the form of employment. The aim of this article is to indicate whether individuals with a lower level of protection in the social security system are characterised by lower trust in the Social Security, a more individualistic life attitude, or a lower level of knowledge about the pension system - and whether weaker protection is accompanied by compensatory measures. The answer to these questions is made possible by a statistical analysis based on individual data from the ZUS survey *Knowledge and attitudes towards social security*. In its light, those with the highest level of protection are also those with the highest level of knowledge about the mechanisms of the security system, while those with the highest or lowest level of protection are characterised by a slight dominance of communal over individualistic attitudes. Trust in ZUS is not

stycznie między grupami o różnych poziomach zabezpieczenia. Spośród działań kompensacyjnych, dobrowolne oszczędzanie wyraźnie częściej jest notowane wśród osób o niskim zaufaniu do ZUS, natomiast epizod pracy za granicą częściej dotyczył osób o ponadprzeciętnym poziomie wiedzy. W wybranych podgrupach ujawniają się luki w zabezpieczeniu społecznymi, które mogłaby skompensować polityka publiczna.

Słowa kluczowe

ubezpieczenia społeczne, ZUS, ekspozycja na ryzyko, zaufanie, wiedza

JEL: H55, I30, J38

statistically significantly different between groups with different levels of protection. Among compensation activities, voluntary saving is clearly more frequently recorded among those with low trust in ZUS, while the episode of working abroad was more frequent among those with above-average levels of knowledge. In selected subgroups, gaps in social security that could be compensated by public policy are revealed.

Keywords

social security, Social Insurance Institution, exposure to risk, trust, knowledge

Wprowadzenie

Ryzyko społeczne definiuje się jako zagrożenie zdarzeniem, którego zaistnienie powoduje stratę w posiadanych lub spodziewanych zasobach gospodarstwa domowego (Szumlicz, 2005). Może ono wiązać się z brakiem dochodu z powodu starości, w sytuacji niezdolności do pracy, bezrobocia, urodzenia i wychowania dzieci, potrzeby opieki medycznej czy po prostu braku środków niezbędnych do egzystencji na przyzwoitym poziomie (Pieters 2000, Międzynarodowa Organizacja Pracy 1952). Poziom ekspozycji na poszczególne ryzyka społeczne jest wysoce zróżnicowany w społeczeństwie. Zależy od indywidualnych cech i działań jednostki m.in. charakterystyk społeczno-demograficznych, behawioralnych, czy realizowanych strategii zarządzania ryzykiem.

Ograniczanie ekspozycji jednostek na ryzyka społeczne i zabezpieczanie przed ich negatywnymi konsekwencjami jest zadaniem samych zainteresowanych (z uwagi na ich interes), jak i państwa (z uwagi na społeczne skutki realizacji ryzyk). Istotną rolę odgrywają także pracodawcy poprzez wybór form zatrudnienia czy oferowanie programów dodatkowego ubezpieczenia. Programy publiczne i grupowe są przy tym zwykle tańsze niż indywidualne rozwiązania oferowane na rynku prywatnym. Charakteryzują się jednolitymi zasadami dla wszystkich uczestników i nie stosuje się w nich indywidualnej oceny ryzyka (Rutecka 2012).

Kluczowym czynnikiem decydującym o poziomie zabezpieczenia przed skutkami ryzyk społecznych jest forma zatrudnienia. Umowa o pracę (zwłaszcza na czas nieokreślony) skutkuje obowiązkiem uczestnictwa w systemie ubezpieczeń społecznych w pełnym stopniu, podczas gdy umowy cywilnoprawne wiążą się z nim w znacznie mniejszym stopniu (o ile w ogóle). Ceną uczestnictwa są składki wpływające na koszty pracy, klin podatkowy i różnica w dochodzie netto. W świetle danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS 2021) w 2020 roku 79,4% ogółu osób pracujących w Polsce stanowili pracownicy najemni, a 18,4% osoby pracujące na własny rachunek. Natomiast wśród pracowników najemnych 95,2% osób było zatrudnionych na umowę o pracę,

1,94% osób było zatrudnionych w głównym miejscu pracy na umowę zlecenia, a 0,18% na umowę o dzieło.

Umowy cywilnoprawne zawierane są często z osobami młodymi oraz w sektorze usług, powodując istotne konsekwencje z punktu widzenia zabezpieczenia społecznego oraz ochrony socjalnej tych osób. Wskutek zawarcia umowy cywilnoprawnej indywidualna ekspozycja na ryzyka społeczne wzrasta, jeśli powstała luka w zabezpieczeniu nie jest uzupełniana przez dobrowolne przystępowanie do systemu publicznego czy indywidualną zapobiegliwość. Sytuacja ta może po części wynikać z deficytów wiedzy o funkcjonowaniu zabezpieczenia społecznego i metodach zarządzania ryzykami społecznymi, braku zaufania do instytucji publicznych czy wręcz pokusy nadużycia.

Celem artykułu jest diagnoza relacji pomiędzy poziomem ekspozycji na ryzyka społeczne Polaków i ich cechami społeczno-demograficznymi a zaufaniem do instytucji publicznej zarządzającej ubezpieczeniami społecznymi – Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) – oraz wiedzą na temat mechanizmów zabezpieczenia społecznego oraz dodatkowym oszczędzaniem na emeryturę. Hipoteza badawcza zakłada, że osoby o niskim poziomie ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych cechują się: (1) niższym zaufaniem do ZUS, (2) bardziej indywidualistyczną postawą życiową, (3) niższym poziomem wiedzy o systemie emerytalnym. Poziom ekspozycji na ryzyko społeczne oszacowano przy uwzględnieniu formy świadczenia pracy oraz związanych z nią obowiązków uczestnictwa w systemie ubezpieczeń społecznych. Zaufanie do ZUS i poziom wiedzy o ubezpieczeniach społecznych oceniono w oparciu o deklaracje respondentów uczestniczących w reprezentatywnym badaniu ankietowym zrealizowanym na zlecenie ZUS (2016).

Przeprowadzone badanie wnosi istotny wkład do wiedzy o zabezpieczeniu społecznym Polaków. Zastosowane dane umożliwiło przeprowadzenie rzetelnej analizy ilościowej, która kwantyfikuje rzadko uwzględniane w badaniach czynniki (zaufanie, postawa, wiedza o mechanice systemu), a także pozwala je skonfrontować ze skalą zabezpieczenia społecznego wynikającego z posiadanego statusu na rynku pracy. W ten sposób przyczynia

się do wyjaśnienia wzorców luk w zabezpieczeniu społecznym wśród Polaków, dając podstawy do stworzenia instrumentów przeciwdziałających dalszej polaryzacji w tym zakresie.

Ryzyko społeczne – definicja i rodzaje

Ryzyko to niebezpieczeństwo, niepewność, prawdopodobieństwo straty, możliwość wystąpienia straty, dyspersja rezultatów rzeczywistych i oczekiwanych, prawdopodobieństwo wyniku innego niż oczekiwany czy też przedmiot ubezpieczenia (Kowalewski, 1998, s. 18–23). Zwykle jako ryzykowne określa się zdarzenia mogące przynieść negatywne konsekwencje, choć z punktu widzenia społecznego samo ryzyko nie musi charakteryzować się rezultatem wyłącznie negatywnym (Stańko, 2005, s. 21). Zdarzenia zagrażające jednostkom związane z pojęciem ryzyka mają charakter przyszły, niepewny i niezależny od woli podmiotu, któremu zagrażają (Jończyk, 2006, s. 12) – trudno jednak za takie uznać np. urodzenie się dziecka czy ryzyko dożycia określonego wieku.

Ryzyko społeczne jest definiowane także przez sytuację niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb i ma związek z koncepcją bezpieczeństwa ekonomicznego jednostki, gospodarstwa domowego lub społeczności. Neubourg i Weigand (2000) utożsamiają ryzyko społeczne z ryzykiem niemożności oparcia się na którymkolwiek z rynków i rodzinie dla zaspokojeniu swoich podstawowych potrzeb. Natomiast Pieters (2000) odnosi każde ryzyko społeczne do braku dochodu z pracy najemnej dotyczącego ludzi z powodu starości, niezdolności do pracy, bezrobocia, zgonu partnera, wychowywania dzieci, potrzeby opieki medycznej oraz braku środków niezbędnych do egzystencji na przyzwoitym poziomie.

Pojęcie ryzyka społecznego jest niekiedy utożsamiane z ryzykiem socjalnym (ang. *social risk*), definiowanym przez zdarzenia, które powodują konieczność wypłaty określonych środków lub podjęcia działań w ramach zabezpieczenia społecznego (Leksykon Polityki Społecznej, 2001, s. 189; Łyskawa, 2007, s. 48). Taka definicja nie obejmuje jednak wszystkich ryzyk, na które narażona jest osoba indywidualna lub gospodarstwo domowe (Książkowski, 1985). R. Szarfenberg (2008) posługuje się pojęciem ryzyk socjalnych definiowanych jako zdarzenia i sytuacje, których wspólną cechą jest m.in. to, że grożą obniżeniem poziomu życia (np. utrata lub obniżenie zdolności do pracy i zarabkowania).

Najczęściej ryzyko społeczne jest utożsamiane z zagrożeniem powodującym niekorzystne sytuacje społeczne, które powinny zostać objęte zabezpieczeniem systemowym, uwzględniając pewien poziom bezpieczeństwa socjalnego (społecznego) (Szumlicz, 1994, s. 122). Szerza definicja ryzyka społecznego może obejmować zagrożenie zdarzeniem, którego zaistnienie spowoduje stratę w zasobach gospodarstwa domowego (Szumlicz, 2005, s. 45).

Przywoływany w literaturze klasyczny katalog ryzyk społecznych odnosi się zwykle do ryzyk socjalnych wymienionych w Zaleceniu MOP nr 67 z 12 maja 1944 r., będących następnie podstawą do ujęcia w Konwencji MOP nr 102 z 28 czerwca 1952 r. świadczeń odnoszących się do poszczególnych ryzyk.² Zgodnie z wymienionymi dokumentami MOP, do ryzyk socjalnych należą: (1) wypadek przy pracy i choroba zawodowa, (2) choroba, (3) macierzyństwo, (4) podeszły wiek, (5) inwalidztwo, (6) śmierć żywiciela, (7) bezrobocie, (8) nadzwyczajne wydatki.

Konwencja MOP mówi wprost o konieczności zabezpieczenia dochodu obywateli w sytuacji realizacji wymienionych ryzyk. W konsekwencji, powszechne systemy zabezpieczenia społecznego, w szczególności systemy ubezpieczeń społecznych, oferują ochronę przed większością wymienionych ryzyk. Jak pokazujemy w dalszej części artykułu, zakres podmiotowy i przedmiotowy tego zabezpieczenia pozostaje jednak zróżnicowany nawet w powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych, jeśli uwzględnimy różne formy zatrudnienia jednostek.

System ubezpieczeń społecznych w Polsce a zabezpieczenie przed ryzykami społecznymi

Systemy ubezpieczeń społecznych stanowią trzon zabezpieczenia społecznego w większości krajów europejskich. Funkcjonujący w Polsce powszechny system ubezpieczeń społecznych oferuje ochronę na wypadek sześciu ryzyk społecznych wymienionych w konwencji MOP z 1952 roku, tj. na wypadek choroby, macierzyństwa, inwalidztwa (niezdolności do pracy), śmierci żywiciela, wypadku przy pracy i choroby zawodowej oraz starości, w ramach czterech podstawowych podsystemów zarządzanych przez ZUS: ubezpieczeń chorobowych, ubezpieczeń rentowych, ubezpieczeń wypadkowych i ubezpieczenia emerytalnego (Tabela 1). Za każde ubezpieczenie należna jest odrębna składka, której opłacanie daje prawo do świadczeń z danego ubezpieczenia. Ochrona ta może zostać dodatkowo zwiększona przez indywidualne inicjatywy i programy pracownicze. Uzupełnieniem tego zabezpieczenia jest także system świadczeń z pomocy społecznej.

Ochrona ubezpieczeniowa obejmująca wszystkie wymienione powyżej ryzyka przysługuje przede wszystkim pracownikom. Inne formy zatrudnienia cechuje mniejszy zakres ochrony (Tabela 2), co jest konsekwencją dobrowolności niektórych elementów systemu, możliwości zapłaty składki jedynie od części dochodu lub od minimalnych kwot określonych przepisami prawa. W rezultacie uczestnicy systemu, którzy nie są zatrudnieni na podstawie umowy o pracę, mogą być bardziej ekspozowani na ryzyka społeczne (ich negatywne skutki), jeśli nie podejmują indywidualnych działań w tym zakresie, uzupełniających poziom posiadanego zabezpieczenia społecznego.

Tabela 1. Architektura powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce

Ryzyko	Część systemu	Zarządzanie	Podmiot zarządzający
choroby	ubezpieczenie chorobowe	publiczne	Zakład Ubezpieczeń Społecznych
macierzyństwa			
inwalidztwa	ubezpieczenia rentowe	publiczne	Zakład Ubezpieczeń Społecznych
śmierci żywiciela			
wypadku przy pracy i choroby zawodowej	ubezpieczenie wypadkowe	publiczne	Zakład Ubezpieczeń Społecznych
Starości	ubezpieczenie emerytalne	publiczne/prywatne	Zakład Ubezpieczeń Społecznych/ Powszechne Towarzystwa Emerytalne

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Forma zatrudnienia a minimalny zakres ubezpieczenia społecznego (2016*)

Forma zatrudnienia	Rodzaj ubezpieczenia			
	Emerytalne	Rentowe	Chorobowe	Wypadkowe
Umowa o pracę na czas nieokreślony	X	X	X	X
Umowa o pracę na czas określony	X	X	X	X
Umowa zlecenia **	x	x	x	x
Umowa o dzieło	0	0	0	0
Samozatrudnienie lub działalność gospodarcza	X	X	x	x
Prowadzenie gospodarstwa rolnego	X	X	x	x
Urlop macierzyński	X	X	0	0
Urlop rodzicielski	X	X	0	0
Urlop wychowawczy	X	X	0	0

Objaśnienia: X – ubezpieczenie obowiązkowe, oskładkowany przychód, x – ubezpieczenie dobrowolne i/lub składka ryczałtowa lub niezależna od przychodu, 0 – brak objęcia ubezpieczeniem.

Uwaga: * Moment ten przyjęto jako punkt odniesienia, aby zagwarantować spójność ze stanem prawnym z badania ankietowego, ** – oskładkowanie nie dotyczy umów zawieranych przez uczniów i studentów do ukończenia 26 lat.

Źródło: opracowanie własne.

Zakres objęcia ubezpieczeniem społecznym przekłada się bezpośrednio na poziom ekspozycji ubezpieczonych na ryzyka społeczne. Przy założeniu, że jednostki nie korzystają z możliwości dodatkowego zabezpieczenia, poziom ekspozycji na ryzyka społeczne w zależności od sytuacji zawodowej został przedstawiony w Tabeli 3.

Korzyści i koszty z tytułu objęcia ubezpieczeniem społecznym z perspektywy indywidualnej i społecznej

Z indywidualnej perspektywy najwyższy komfort daje pełna ochrona przez całym spektrum ryzyk społecznych.

Byłoby to korzystne również społecznie, ponieważ objęcie ochroną całej populacji osób aktywnych zawodowo przynosi większe wpływy, eliminuje zjawisko negatywnej selekcji, ogranicza koszty kontroli systemu oraz znacząco zmniejsza skalę wypłat świadczeń z pomocy społecznej. Objęcie wszystkich pracujących jednakowym zakresem ubezpieczenia miałyby także dodatkowy walor – eliminowałoby konkurencję kosztami pracy.

Mimo że formy zatrudnienia zasadniczo są związane ze sposobem świadczenia pracy, wysokość kosztów pracy może być czynnikiem decydującym o preferowanej formie umowy. Oferowanie umowy substandardowej (w tym, pozbawionej części składek) pozwala pracodawcy-zleceniodawcy osiągnąć korzyści finansowe w porównaniu z umową dającą pełną ochronę przed ryzykami

Tabela 3. Ekspozycja na ryzyko społeczne a sytuacja zawodowa

Sytuacja zawodowa	Rodzaj ryzyka społecznego					
	Starość	Choroba	Niezdolność do pracy	Wypadek przy pracy i choroba zawodowa	Śmierć żywiciela	Macierzyństwo
Umowa o pracę na czas określony/ nieokreślony	X	X	X	X	X	X
Umowa zlecenia	XX	XX	XX	XX	XX	XX
Umowa o dzieło	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX
Samozatrudnienie/ działalność gospodarcza	XX	XX	XX	XX	XX	XX
Prowadzenie gospodarstwa rolnego	XX	XX	XX	XX	XX	XX
Urlop macierzyński	X	X	X	X	X	X
Urlop rodzicielski	X	X	X	X	X	X
Urlop wychowawczy	XX	XXX	XX	XXX	XXX	XXX
Renta*	X	X	X	X	X	XXX
Emerytura	X	X	X	X	X	nd.
Student	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX
Nie pracuje (zajmuje się domem)	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX

Objaśnienia: Poziom ekspozycji zależy od poziomu świadczenia z systemu ubezpieczeń społecznych w razie wystąpienia określonego ryzyka: X – niska ekspozycja, świadczenie zależne od wynagrodzenia; XX – średnia ekspozycja, świadczenie ryczałtowe lub obliczone od podstawy będącej jedynie częścią przychodów; XXX – wysoka ekspozycja, brak świadczenia.

*poziom ekspozycji na ryzyka osoby pobierającej rentę określono jako niski, gdyż późniejsza emerytura nie może być niższa od pobieranej wcześniej renty. Jeśli jednak przed wystąpieniem niezdolności do pracy ubezpieczony zgromadził stosunkowo krótki staż ubezpieczeniowy, świadczenia z systemu ubezpieczeń społecznych mogą być niskie, powodując wyższą ekspozycję na ryzyka społeczne.

Źródło: opracowanie własne.

społecznymi. Zróżnicowanie typów umów nie dotyczy wyłącznie Polski (OECD, 2020a), przy czym różnice w klinie podatkowym potrafią być minimalne (do kilku pkt. proc., jak w przypadku Węgier czy Szwecji) lub znaczące (ponad 30 pkt. proc. we Włoszech dla *forfait regime*, ponad 20 pkt. proc. w Holandii dla samozatrudnionych, ok. 15 pkt. proc. w Wielkiej Brytanii dla *sole trader*) (OECD 2020a). Im większa różnica w kosztach pracy, tym większy natychmiastowy uzysk z tytułu zmiany umowy na substandardową. Wymienione przykłady dobrze wpisują się w zestawienie Behrendt i Nguyen (2018), w którym najwyższe zabezpieczenie społeczne uzyskuje się przez zobowiązanie pracodawcy (dobrowolne lub wynikające z prawodawstwa), a mniejszy zakres wynika z faktu płatnej pracy, natomiast pewne podstawowe zabezpieczenie wynika z faktu zamieszkania (*residency*).

Jeśli aktywni zawodowo różnią się stopniem zabezpieczenia społecznego, nasuwa się pytanie, czy osoby o niższym poziomie zabezpieczenia kompensują wyższą ekspozycję na ryzyka społeczne poprzez indywidualną

zapobiegliwość (dodatkowe oszczędzanie lub inną uzupełniającą formą zabezpieczenia). Jeśli natomiast tego nie robią, to czy wynika to z niedostatku wiedzy i kompetencji czy też ze świadomego działania. Z perspektywy państwa zasadnym jest z kolei pytanie, czy państwo zdaje sobie sprawę z takiego ryzyka i czy nim zarządza.

Jednym ze sposobów uzupełnienia niedostatecznej ochrony oferowanej przez system publiczny są dodatkowe plany emerytalne (pracownicze i indywidualne). Uczestnictwo w takim programie emerytalnym może być obowiązkowe, dobrowolne lub dokonywane przez automatyczny zapis. Pracodawcy mogą być prawnie zobowiązani do utworzenia planu emerytalnego dla swoich pracowników, którzy następnie są jego uczestnikami. W 2019 r. w krajach o największym upowszechnieniu takich kapitałowych systemów emerytalnych, uczestnictwo przekraczało 80% populacji w wieku produkcyjnym (OECD 2020b). Wysoki poziom uczestnictwa wynika jednak z (quasi-) obowiązkowej przynależności do funduszy emerytalnych. Wówczas pracownicy podlegają także innym ubezpieczeniom społecznym.

Metodyka badania

Źródło danych

W artykule analizę ilościową oparto na danych jednostkowych z badania *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych* przeprowadzonego na zlecenie Zakładu Ubezpieczeń Społecznych przez Instytut Spraw Publicznych we współpracy z Millward Brown. Celem badania było *poznanie poziomu wiedzy o ubezpieczeniach społecznych w polskim społeczeństwie i źródeł jej pozyskiwania, ustalenie jej wpływu na postawy i decyzje ubezpieczonych*

oraz wskazanie skutecznych sposobów jej szerzenia (...) (ZUS 2016).

Badanie przeprowadzono przy wykorzystaniu techniki CAPI (wywiad osobisty wspomagany komputerowo) na przełomie lipca i sierpnia 2016 r. Próba badawcza składała się z 1030 osób w wieku 15–75 lat. Miała ona charakter kwotowo-losowy i była dobierana z operatu GUS. Warstwowanie uwzględniało wielkość miejscowości oraz rozmieszczenie terytorialne w ramach województw, a także płeć i wiek dobieranych osób, dzięki czemu próbę można uznać za reprezentatywną. Strukturę próby przedstawia Tabela 4.

Tabela 4. Charakterystyki próby

Zmienna		liczba respondentów	udział w próbie
razem		1030	
płeć	kobieta	533	51,7%
	mężczyzna	497	48,3%
wiek	15–24 lata	144	14,0%
	25–39 lat	300	29,1%
	40–59 lat	328	31,8%
	60 lat i więcej	258	25,0%
klasa miejsca zamieszkania	wieś	393	38,2%
	miasta do 100 tys. ludności	336	32,6%
	miasta 100–500 tys. ludności	177	17,2%
	miasta powyżej 500 tys. ludności	124	12,0%
ukończone wykształcenie	podstawowe	170	16,5%
	zasadnicze zawodowe	375	36,4%
	średnie	334	32,4%
	wyższe	149	14,5%
samoocena sytuacji materialnej	bardzo dobra	49	4,8%
	raczej dobra	166	16,1%
	znośna, średnia	479	46,5%
	raczej zła	320	31,1%
	bardzo zła, ciężka sytuacja materialna	16	1,6%
status zawodowy	umowa o pracę na czas określony/nieokreślony	463	45,0%
	umowa o dzieło/zlecenie	51	5,0%
	samozatrudnienie	16	1,6%
	działalność gospodarcza	18	1,8%
	prowadzenie gospodarstwa rolnego	22	2,1%
	urlop macierzyński, rodzicielski, wychowawczy	9	0,9%
	bezrobotny (zarejestrowany)	36	3,5%
	emerytura	200	19,4%
	renta	68	6,6%
	student/uczeń	76	7,4%
	zajmuje się domem	38	3,7%
dodatkowe oszczędzanie na emeryturę poza ZUS	tak	251	24,4%
	nie	779	75,6%
epizod pracy za granicą	tak	72	7,0%
	nie	958	93,0%

Uwaga: kategorie mogą nie sumować się do 100%, jeśli odnotowano braki danych.

Źródło: opracowanie własne.

Strategia badawcza

Koncepcja badania zakładała przeprowadzenie w grupach o różnych cechach społeczno-demograficznych oceny rozkładu trzech zmiennych: (1) zaufania respondentów do ZUS, (2) postaw wobec systemu ubezpieczeń

społecznych, (3) wiedzy o ubezpieczeniach społecznych. Zestawienie zastosowanych pytań oraz szczegóły ich transformacji znajdują się w Tabeli 5.

Aby zagwarantować spójność logiczną analiz, dokonano przekodowania odpowiedzi w następujących pytaniach:

Tabela 5. Wykorzystane pytania ankietowe

Lp.	Pytanie	treść pytania	oryginalna skala odpowiedzi	zmodyfikowana skala odpowiedzi
zaufanie				
1	B2	Proszę powiedzieć, czy w Pana(i) ocenie ZUS jest instytucją, której...	skala Likerta 1–5: 1 – zdecydowanie nie można ufać, 5 – zdecydowanie można ufać (jedna odpowiedź)	skala 0–1: 0 – zdecydowanie nie można ufać, 1 – zdecydowanie można ufać
postawa				
2	B13	<i>Poniżej znajduje się kilka twierdzeń. Chcielibyśmy, aby Pan/i ocenił/a, w jakim stopniu zgadza się Pan(i) z nimi:</i>	skala Likerta 1–5: 1 – zdecydowanie się nie zgadzam, 4 – zdecydowanie się zgadzam, 5 – trudno powiedzieć (jedna odpowiedź)	skala 0–1: 0 – postawa indywidualistyczna, 1 – postawa wspólnotowa odpowiedź trudno powiedzieć uznano za środkową, odwrócono skale pytań 3 i 4, aby wyższe noty odpowiadały postawie wspólnotowej, wyniki zsumowano z jednakowymi wagami; tak powstały wskaźnik poddano normalizacji min–max ³
3		Każdy z nas jest kowalem swojego losu		
4		Powinniśmy wspierać z naszych podatków grupy nieuprzywilejowane w społeczeństwie np.: bezrobotni, biedni, niepełnosprawni, bezdomni		
5		Zabezpieczenie osób starszych jest kwestią ogólnospołeczną i wszyscy powinniśmy o to zabiegać		
6		Zabezpieczenie na starość powinno zależeć wyłącznie od indywidualnej przeczności		
wiedza				
6	A6	Proszę powiedzieć, które z poniższych zdań na temat systemu ubezpieczeń społecznych, są w Pani(a) ocenie prawdziwe?	skala 0–1: wymieniono/nie wymieniono (jedna odpowiedź)	skala 0–1: 0 – brak wiedzy, 1 – wysoki poziom wiedzy odwrócono skalę pytania 6, aby wysze noty odpowiadały wyższemu poziomowi wiedzy, zastosowano średnią arytmetyczną odpowiedzi na 4 pytania
7		Składki gromadzone są fizycznie na indywidualnych kontach, z których w przyszłości wypłacane są emerytury lub renty osobom, które wpłacały te składki (poprawna odpowiedź: <i>nie</i>)		
8		Składki trafiają do wspólnej puli, z której środki trafiają do obecnych emerytów i rencistów (poprawna odpowiedź: <i>tak</i>)		
9		Składki przyjmują postać zapisów na indywidualnych kontach, na których są one rewaloryzowane z uwzględnieniem inflacji (poprawna odpowiedź: <i>tak</i>)		
		Jeśli obecnie odprowadzane składki nie wystarczają na pokrycie aktualnych wydatków na renty i emerytury, różnicę pokrywa się z budżetu państwa (poprawna odpowiedź: <i>tak</i>)		

Uwaga: kategorie mogą nie sumować się do 100%, jeśli odnotowano braki danych.

Źródło: opracowanie własne.

□ 3–4: odwrócono skalę odpowiedzi, aby rozróżnić między dwoma postawami – *wspólnotową*, w której państwo jest odpowiedzialne za zapewnienie ochrony przed ryzykami społecznymi, lub *indywidualistyczną* w przeciwnym przypadku. Po przekodowaniu wyższe wartości będą charakteryzowały postawę bardziej wspólnotową.

□ 6–9: wskazanie odpowiedzi poprawnej daje jeden punkt, wskazanie odpowiedzi niepoprawnej lub brak odpowiedzi – zero punktów. Po przekodowaniu, wyższe wartości cechują osoby o wyższej wiedzy.

Celem dalszych przekształceń było stworzenie trzech równoprawnych, prostych w interpretacji wymiarów: *zaufania*, *postaw* i *wiedzy*. Szczegóły transformacji zawarto w Tabeli 5 (*zmodyfikowana skala odpowiedzi*). Ich rezultatem jest liczbowy opis w przedziale 0–1, gdzie wyniki bliskie 0 oznaczają odpowiednio niskie zaufanie, postawę indywidualistyczną lub brak wiedzy, a bliskie 1 – odpowiednio wysokie zaufanie, postawę wspólnotową lub wysoki poziom wiedzy. Standaryzacja w przedziale 0–1 pozwala na łatwą interpretację zróżnicowania między analizowanymi podpróbami w każdym z wymiarów oraz między wymiarami.

Metoda badawcza

Wykorzystana w artykule metoda badawcza polega na analizie rozkładów zaufania, postaw i wiedzy w grupach o różnym poziomie zabezpieczenia na wypadek ryzyk społecznych. Umożliwia to weryfikację hipotezy badawczej, że osoby o niskim poziomie ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych cechują się: (1) niższym zaufaniem do ZUS, (2) bardziej indywidualistyczną postawą życiową, (3) niższym poziomem wiedzy o systemie emerytalnym.

Przyjęto, że przypisany poziom zabezpieczenia wynikał z zakresu ochrony oferowanej poszczególnym grupom respondentów przez publiczny system ubezpieczeń społecznych. Zastosowano skalę od 0 (brak zabezpieczenia) do 2 (szerokie zabezpieczenie) zgodnie z klasyfikacją przyjętą w Tabeli 3 i 6, zakładając że przy zbiegu tytułów ubezpieczeń wiążący jest ten oferujący najszerokie zabezpieczenie. Z zestawienia wyłączono emerytów i rencistów – w ich przypadku polityka publiczna ma ograniczoną możliwość wpływania na poprawę indywidualnej

sytuacji (emeryci uzyskali maksymalny zakres ochrony, renciści mają ograniczoną możliwość jego poprawy).

Analiza zróżnicowania zaufania, postawy i wiedzy pomiędzy wyróżnionymi podpróbami przeprowadzona jest przy wykorzystaniu testu Kruskalla-Wallisa. Technika ta weryfikuje hipotezę o równości rozkładów w podpróbach, przy relatywnie mało restrykcyjnych założeniach. Towarzysząca testowi statystyka H umożliwi wskazanie istnienia odstępstwa średnich z podprób od wartości średniej dla całej próby.

Zależność pomiędzy zmiennymi demograficznymi, postawami a indywidualnym oszczędzaniem czy podejmowaniem pracy za granicą zostały zweryfikowane przy pomocy testu chi-kwadrat (χ^2). Test pozwolił określić, czy osoby o niskim poziomie zabezpieczenia kompensują to oszczędzaniem poza systemem, a także, jaką rolę pełni zaufanie, wiedza i postawa w podejmowaniu takich działań.

Wyniki badań

W świetle przeprowadzonych analiz, zaufanie do ZUS i wiedza o mechanizmach rządzących systemem zabezpieczenia społecznego wyraźnie silniej różnicują Polaków niż reprezentowane przez nich postawy, co obrazuje statystyczna istotność testu H (Tabela 7). O ile postawy rozkładają się w polskim społeczeństwie dość równomiernie (średnia bliska 0,5), zaufanie do ZUS pozostaje umiarkowane (średnia poniżej 0,5), natomiast rozkład wiedzy cechują duże dysproporcje. Innymi słowy, niewielu Polaków ma dobre rozeznanie w zabezpieczeniu społecznym, natomiast znaczny odsetek społeczeństwa wie o nim niewiele – ten wniosek pozostaje zbieżny z innymi miarami wiedzy analizowanymi przez ZUS (2016).

Wśród cech społeczno-demograficznych najbardziej istotnymi predyktorami są płeć, miejsce zamieszkania czy sytuacja materialna. Kobiety cechują się przeciętnie niższym poziomem wiedzy niż mężczyźni, wykazując jednocześnie wyższy poziom zaufania do ZUS. Miejsce zamieszkania różnicuje najsilniej postawy, ale pozostaje również istotne statystycznie w wyjaśnianiu poziomów wiedzy i zaufania. Jedynie w tym ostatnim przypadku relację można uznać za monotoniczną, tj. zaufanie do

Tabela 6. Poziom ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych a status zawodowy

Poziom	Status zawodowy
najwyższy (2)	umowa o pracę
umiarkowany (1)	przedsiębiorcy, rolnicy, umowa dzieło/zlecenie
najniższy (0)	brak zabezpieczenia związanego z pracą, studenci

Uwaga: emerytów i rencistów wyłączono z klasyfikacji z powodu ograniczonej możliwości zmiany ich sytuacji.

Źródło: opracowanie własne w oparciu o klasyfikację respondentów przyjętą w Tabeli 3.

Tabela 7. Zaufanie, postawy i wiedza o zabezpieczeniu społecznym – analiza podprób

zmienna		zaufanie		postawa		wiedza	
		średnia	H	średnia	H	średnia	H
płeć	kobieta	0,492	***	0,518		0,341	***
	mężczyzna	0,430		0,507		0,386	
wiek	15–24 lata	0,427		0,491		0,325	
	25–39 lat	0,463		0,515		0,377	
	40–59 lat	0,460		0,513		0,374	
	60 lat i więcej	0,483		0,522		0,354	
klasa miejsca zamieszkania	wieś	0,490	*	0,518	***	0,332	**
	miasta do 100 tys. ludności	0,461		0,487		0,383	
	miasta 100–500 tys. ludności	0,432		0,547		0,388	
	miasta powyżej 500 tys. ludności	0,415		0,517		0,369	
ukończone wykształcenie	podstawowe	0,479		0,499		0,303	***
	zasadnicze zawodowe	0,463		0,517		0,355	
	średnie	0,471		0,511		0,374	
	wyższe	0,423		0,524		0,425	
samoocena sytuacji materialnej	bardzo dobra	0,426	*	0,482		0,383	**
	raczej dobra	0,432		0,515		0,410	
	znośna, średnia	0,458		0,507		0,362	
	raczej zła	0,502		0,523		0,334	
	<i>bardzo zła, ciężka sytuacja materialna #</i>	0,188		0,559		0,438	
poziom ochrony	najwyższy (2)	0,453		0,515	*	0,401	***
	umiarkowany (1)	0,403		0,476		0,340	
	najniższy (0)	0,485		0,507		0,298	

Uwaga: 1. wyłączono emerytów i rencistów. 2. dla liczebności poniżej 30 (oznaczono #) wymagana ostrożność w interpretacji średnich. 3. kursywa – kategorię wyłączono z analizy z uwagi na bardzo niską liczebność. 4. gwiazdki wyznaczają poziom istotności testu Kruskalla–Wallisa–

*** – $p < 0,01$, ** – $p < 0,05$, * – $p < 0,1$.

Źródło: opracowanie własne.

ZUS pozostaje najwyższe wśród mieszkańców wsi i spada wraz z zamieszkaniem w coraz większym mieście. Mieszkańców miast charakteryzuje w badaniu wyższy poziom wiedzy niż na wsi, a postawa indywidualistyczna dominuje tylko w małych miastach. Ukończone wykształcenie różnicuje jedynie wiedzę, przy wszystkich typowych poziomach istotności. Relacja pozostaje intuicyjna: im wyższe wykształcenie, tym większy poziom wiedzy, a rozpiętości są dość duże na tle pozostałych charakterystyk.

Sytuacja materialna wyjaśnia poziom wiedzy i zaufania – choć już nie postaw. Co do zasady, im gorsza sytuacja materialna, tym większe zaufanie do ZUS. Analiza nie pozwala przesądzić o kierunku relacji przyczynowo-skutkowej, a dla zaufania nie musi być on intuicyjny. Kiepskiej sytuacji materialnej często towarzyszy niska wiedza, ale jeśli jej poziom jest co najmniej znośny, relacja z wiedzą jest nieliniowa, a różnice średnich – nie-

duże. Warto podkreślić, że opis sytuacji materialnej bazuje na samoocenie, co ma swoje konsekwencje dla interpretacji.⁴ Przede wszystkim, nie musi się silnie dodatnio korelować z dochodem. Można więc wyobrazić sobie, że trudna sytuacja materialna wynika zarówno z niskiego dochodu per capita, jak i z niedopasowania wydatków do dochodów bez względu na poziom dochodu (Buchholtz, Szczepański, 2022), natomiast posiadany majątek będzie niwelował przejściowy spadek dochodów.

Podobne problemy interpretacyjne pojawiają się w odniesieniu do opisu poziomu ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych. Osoby objęte najwyższą ochroną to jednocześnie te o największej wiedzy, a im niższy poziom ochrony, tym niższy średni rezultat z wiedzy. Trudno jednak wyrokować, czy niższy poziom wiedzy prowadzi do preferowania słabiej zabezpieczonych umów (np. z uwagi na krótkoterminowe korzyści), czy

wynika z gorszej pozycji na rynku pracy i braku alternatywy. Najbardziej indywidualistyczne postawy towarzyszą osobom z umiarkowanym poziomem ochrony. Prawdopodobna interpretacja jest taka, że wspólnotowe podejście wynika z doświadczenia korzyści płynących z ubezpieczenia społecznego (wśród najlepiej zabezpieczonych) lub odczuwania ich braku wśród osób o najsłabiej chronionych kontraktach.

Uzupełniając powyższe rozważania zbadano, czy istnieją statystycznie istotne różnice (na poziomie $\alpha = 0,05$) w poszczególnych podgrupach cech społeczno-demograficznych ze względu na zaufanie, postawy oraz wiedzę. Zastosowano test Kruskalla-Wallisa dla istotności różnicy średnich rang między podgrupami oraz test U Manna-Whitneya.

Analizując istotność relacji pomiędzy zaufaniem a miejscem zamieszkania, w analizie podgrup istotne okazały się różnice pomiędzy zaufaniem mieszkańców wsi oraz miast powyżej 500 tys. ludności ($p = 0,02$). Koncentrując się na relacji pomiędzy zaufaniem a sytuacją materialną, istotne różnice zostały zauważone pomiędzy zaufaniem osób, których sytuacja materialna jest określana jako „raczej zła” oraz osób, których sytuacja materialna jest „raczej dobra” ($p = 0,017$). Istotna statystycznie różnica jest także pomiędzy zaufaniem osób będących w złej sytuacji materialnej oraz osób deklarujących „znośną, średnią sytuację materialną” ($p = 0,047$). W pozostałych podgrupach cech (poza płcią) nie zaobserwowano statystycznie istotnych różnic w kontekście zaufania. Ponadto, zastosowanie testu U Manna-Whitneya pozwoliło zauważyć, iż zróżnicowanie średnich poziomów zaufania u kobiet i u mężczyzn różni się istotnie statystycznie ($p = 0,003$).

Zważywszy na postawy, statystycznie istotne różnice pojawiły się jedynie dla dwóch czynników: miejsca zamieszkania oraz poziomu ochrony. Analizując istotność relacji pomiędzy postawą a miejscem zamieszkania, w analizie podgrup istotne okazały się różnice pomiędzy postawą mieszkańców wsi oraz miast do 100 tys. osób ($p = 0,001$), jak również postawy mieszkańców miast do 100 tys. ludności i miast 100–500 tys. ludności ($p = 0,001$). Dodatkowo zauważono statystycznie istotne różnice pomiędzy postawami osób o najwyższym poziomie ochrony i osób o umiarkowanym poziomie ochrony ($p = 0,03$). Test U Manna-Whitneya nie potwierdził istotnie statystycznej różnicy pomiędzy postawą kobiet i mężczyzn ($p = 0,197$).

Najwięcej statystycznie istotnych różnic średnich rang między podgrupami zaobserwowano w przypadku wiedzy. Istotne okazały się różnice pomiędzy wiedzą mieszkańców wsi i miast do 100 tys. osób ($p = 0,012$) oraz mieszkańców wsi i miast o 100–500 tys. ludności ($p = 0,024$). Analizując istotność relacji pomiędzy wiedzą a wykształceniem, w analizie podgrup istotne okazały się różnice pomiędzy wiedzą osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym ($p = 0,045$), osób z wykształceniem podstawowym a średnim ($p = 0,01$), osób z wykształceniem podstawowym a wyższym ($p = 0,001$), jak również osób z wykształceniem zawodowym a wyższym ($p = 0,008$). Zauważono również statystycznie

istotną różnicę pomiędzy wiedzą osób, których sytuacja materialna jest raczej zła, i osób, które deklarują raczej dobrą sytuację materialną ($p = 0,006$). Ważnym wynikiem analizy jest również statystycznie istotna różnica pomiędzy wiedzą osób o najwyższym i najniższym poziomie ochrony ($p = 0,001$). Dodatkowo wyniki testu U Manna-Whitneya jednoznacznie wskazały, iż zróżnicowanie średnich poziomów wiedzy u kobiet i u mężczyzn jest istotne statystycznie.

Uwzględnienie statystycznie istotnych różnic w zaufaniu do ZUS, postawach i poziomie wiedzy między różnymi grupami społeczno-demograficznymi każe zadać pytanie, czy wśród grup słabiej zabezpieczonych społecznie podejmowane są kroki w celu kompensacji tych deficytów. Analizowany zbiór danych pozwala wyłącznie na ocenę wybranych działań indywidualnych: dobrowolnego oszczędzania na emeryturę oraz pracy za granicą (tabela 8). W tym drugim przypadku zakładamy, że wybór kierunku migracji umożliwił zwiększoną akumulację oszczędności lub objęcie zagranicznym systemem ubezpieczenia społecznego, w obu przypadkach stanowiąc korzystną z perspektywy zabezpieczenia społecznego alternatywę dla uczestnictwa na polskim rynku pracy.

Epizod pracy za granicą jest relatywnie rzadkim zjawiskiem (poniżej 10%), dotyczącym (niezależnie) wyraźnie częściej mężczyzn oraz osób w wieku 60 i więcej lat. Statystycznie częściej posiadają one umiarkowany poziom ochrony ubezpieczeniowej oraz cechują się ponadprzeciętnym poziomem wiedzy o zabezpieczeniu społecznym. Ten ostatni czynnik może wynikać ze świadomości mechanizmów funkcjonowania zagranicznych systemów, natomiast posiadane oszczędności mogą zmniejszyć presję na świadczenie pracy etatowej.

W przypadku dobrowolnego oszczędzania odsetek oszczędzających jest wyższy (nieco powyżej 1/4 próby), ale daleki od poziomów pożądaných z perspektywy polityki publicznej. Oszczędzanie jest statystycznie najczęstsze wśród osób w wieku 25–39 lat, zamieszkujących największe miasta, z wyższym wykształceniem, bardzo dobrą lub średnią sytuacją finansową, a także wśród osób już objętych najwyższym poziomem zabezpieczenia społecznego. Te cechy pozostają niezależnie od siebie, i (z wyjątkiem wieku) obowiązują dla wszystkich typowych poziomów istotności. Osoby o niższym poziomie zaufania do ZUS oszczędzają relatywnie częściej – badanie jednak nie daje informacji o tym, czy zaakumulowane środki (lub tempo ich akumulacji) okazały się wystarczające do zaspokojenia potrzeb. Ponadto, chociaż poziom uzyskanego wykształcenia koreluje z oszczędzaniem, wiedza o mechanizmach zabezpieczenia społecznego (niezależnie) nie ma takiej właściwości.

Podsumowanie

W artykule przeprowadzono analizę statystyczną służącą odpowiedzi na pytanie, czy osoby o niższym poziomie ochrony w systemie ubezpieczeń społecznych (wynikający z typu kontraktu na rynku pracy) cechują się niższym zaufaniem do ZUS, bardziej indywidualistyczną posta-

Tabela 8. Podejmowanie działań kompensujących – analiza podprób

zmienna		dobrowolne oszczędzanie		praca za granicą	
		odsetek (%)	p	odsetek (%)	p
płeć	kobieta	27,1%		4,9%	**
	mężczyzna	26,7%		9,1%	
wiek	15–24 lata	18,8%	**	1,4%	***
	25–39 lat	31,9%		7,8%	
	40–59 lat	25,8%		6,9%	
	60 lat i więcej	27,1%		18,8%	
klasa miejsca zamieszkania	wieś	21,3%	***	6,2%	
	miasta do 100 tys. ludności	29,7%		6,8%	
	miasta 100–500 tys. ludności	25,4%		6,2%	
	miasta powyżej 500 tys. ludności	39,1%		10,9%	
ukończone wykształcenie	podstawowe	11,9%	***	3,0%	
	zasadnicze zawodowe	25,5%		8,9%	
	średnie	29,9%		6,9%	
	Wyższe	34,6%		6,3%	
samoocena sytuacji materialnej	bardzo dobra	39,1%	***	4,3%	
	raczej dobra	21,0%		8,0%	
	znośna, średnia	31,2%		6,6%	
	raczej zła	15,8%		8,6%	
	bardzo zła, ciężka sytuacja materialna #	0,0%		25,0%	
poziom ochrony	najwyższy (2)	30,9%	***	7,2%	*
	umiarkowany (1)	27,0%		11,0%	
	najniższy (0)	17,2%		4,2%	
zaufanie	poniżej średniej	33,2%	***	7,4%	
	powyżej średniej	21,5%		6,5%	
postawy	poniżej średniej (bliższa indywidualistycznej)	28,8%		7,9%	
	powyżej średniej (bliższa wspólnotowej)	25,9%		6,5%	
wiedza	poniżej średniej	24,1%		4,8%	*
	powyżej średniej	28,7%		8,3%	

Uwaga: 1. wyłączono emerytów i rencistów. 2. dla liczebności poniżej 30 (oznaczono #) wymagana ostrożność w interpretacji średnich. 3. gwiazdki wyznaczają poziom istotności testu χ^2 – *** – $p < 0,01$, ** – $p < 0,05$, * – $p < 0,1$.

Źródło: opracowanie własne.

wą życiową lub niższym poziomem wiedzy o systemie emerytalnym. Ponadto zweryfikowano, czy słabsze zabezpieczenie jest kompensowane przez działania podejmowane przez jednostki. Odpowiedzi na te pytania udzielono wykorzystując dane z badania ZUS *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych* (ZUS 2016).

Ustalono, że kobiety bardziej ufają ZUS, posiadając jednocześnie mniejszą wiedzę o ubezpieczeniach społecznych i deklarując mniej indywidualistyczne postawy wobec funkcjonowania systemu ubezpieczeń społecznych. Przy czym zaufanie do ZUS rośnie z wiekiem, ale spada ze wzrostem poziomu wykształcenia, deklarowaną sytuacją materialną i wielkością miejscowości zamieszkania.

Wiedza o funkcjonowaniu ubezpieczeń społecznych nie rośnie wraz z wiekiem, jest natomiast największa w grupie osób w wieku 25–39 lat. największy deficyt wiedzy jest widoczny w grupie osób z wykształceniem podstawowym, młodych i mieszkających na wsi.

Postawy najbardziej indywidualistyczne deklarują osoby młode (15–24 lata) z wykształceniem podstawowym, zamieszkujące małe miasta. Natomiast postawy najbardziej wspólnotowe deklarują osoby starsze (60+), z wyższym wykształceniem, z miast średniej wielkości.

Hipoteza badawcza została pozytywnie zweryfikowana jedynie częściowo. Ustalono bowiem, że osoby najlepiej chronione przed ryzykami społecznymi cha-

rakteryzuje najwyższe zaufanie do ZUS oraz najwyższy poziom wiedzy o systemie ubezpieczeń społecznych, natomiast wśród osób najbardziej eksponowanych na ryzyko społeczne widoczny jest deficyt wiedzy, ale jednocześnie duże zaufanie do ZUS i większa akceptacja dla postaw wspólnotowych. Tę drugą grupę stanowią głównie ludzie młodzi przed rozpoczęciem kariery oraz osoby wymagające właściwej aktywizacji (niepracujące). Najbardziej indywidualistycznymi postawami cechują się natomiast przedsiębiorcy i osoby pracujące na umowach cywilnoprawnych, które mniej ufają ZUS oraz mają stosunkowo niską wiedzę o ubezpieczeniach społecznych, co może wynikać z ograniczonego uczestnictwa w systemie.

Grupami wymagającymi szczególnej uwagi, z punktu widzenia niedostatecznego poziomu ochrony i wiedzy ubezpieczeniowej, okazały się osoby młode, nieobjęte jeszcze systemem ubezpieczeń społecznych lub objęte nim w ograniczonym zakresie, które chcą w tym syste-

mie ubezpieczyć się i mają zaufanie do instytucji publicznych. Z drugiej strony, należy także pamiętać o grupie osób nieufających ZUS i deklarujących postawy indywidualistyczne, których większość nie zabezpiecza się dodatkowo poza systemem publicznym, co prowadzić może do nadmiernej ekspozycji na ryzyka społeczne i zwiększonego popytu na inne publiczne programy wsparcia społecznego w przyszłości.

Przeprowadzone badanie ma swoje ograniczenia – po części wynikające z charakteru zastosowanego zbioru danych. Przy zaletach zbioru, jakimi niewątpliwie są reprezentatywność próby oraz szeroki kwestionariusz, nie pozwala on na jednoznaczne rozstrzygnięcie o kierunkach relacji przyczynowo-skutkowej, a niektóre typy kontraktów są zbyt mało licznie reprezentowane w próbie, co ogranicza możliwości wnioskowania. Ostatecznie, wskazane byłoby powtórzenie badania w warunkach obejmujących nowe formy indywidualnego oszczędzania, jak Pracownicze Plany Kapitałowe.

Przypisy/Notes

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego pt. *Ekspozycja na ryzyko społeczne a zaufanie do instytucji publicznych i wiedza o zabezpieczeniu społecznym finansowanego* w I edycji konkursu Międzyuczelnianych Grantów Badawczych SGH i UEW.

² Pierwsze zalecenie Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) dotyczące ryzyk socjalnych wydano jednak już w 1933 r. – *Recommendation No. 43 concerning the General Principles of Invalidity, Old-Age and Widows' and Orphans' Insurance* – obejmowało ono jedynie trzy ryzyka: inwalidztwa, starości i śmierci żywiciela.

³ Normalizacja min–max jest procedurą matematyczną umożliwiającą ujednolicanie danych wyjściowych poprzez przeskalowanie ich do łatwego w interpretacji przedziału, np. 0–1. Technicznie, każdą z obserwacji poddaje się przekształceniu $f(x) = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)}$.

⁴ Zastosowanie miary samooceny ma jednak pewną zaletę w stosunku do miar obiektywnych, ponieważ wyraźnie zmniejsza udział braków odpowiedzi.

Bibliografia/References

- Behrendt, Ch., Nguyen Q.A. (2018). *Innovative approaches for ensuring universal social protection for the future of work*. Międzynarodowa Organizacja Pracy, Genewa. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_629864.pdf.
- Buchholtz, S., Szczepański, M. (2022). Deklarowane powody nieoszczędzania na emeryturę w świetle ogólnopolskich badań ankietowych. *Polityka Społeczna*, 49(7), 1–9.
- De Neubourg, C., Weigand, C. (2000). Social policy as social risk management. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 13(4), 401–412.
- Główny Urząd Statystyczny (2021). *Wybrane aspekty rynku pracy w Polsce. Aktywność ekonomiczna ludności przed i w czasie pandemii COVID-19*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Jończyk, J. (2006). *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Kowalewski, E. (1998). Ryzyko w działalności człowieka i możliwości jego ograniczania. W: T. Sangowski (Red.), *Ubezpieczenia gospodarcze*. Poltext.
- Księżopolski, M. (1985). Bezpieczeństwo społeczne i jego zagrożenia. W: A. Piekara, J. Supińska (Red.), *Polityka społeczna w okresie przemian*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Leksykon Polityki Społecznej* (2001). Rysz-Kowalczyk E. (Red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Łyskawa, K. (2007). Grupowe ubezpieczenia na życie z funduszem kapitałowym w systemie zabezpieczenia emerytalnego w Polsce. Fundacja Warty i Kredyt Banku „Razem możemy więcej”.
- Międzynarodowa Organizacja Pracy. (1933). *Invalidity, Old-Age and Survivors' Insurance Recommendation*, 1933 (No. 43) https://www.ilo.org/dyn/normlex/es/?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REC,en,R043/Document.
- Międzynarodowa Organizacja Pracy. (1944). *Income Security Recommendation*, 1944 (No. 67), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/?p=1000:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312405
- Międzynarodowa Organizacja Pracy. (1952). *Social Security (Minimum Standards) Convention*, (No. 102), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102.

OECD. (2020a). *Taxing Wages 2020*, OECD Publishing, Paris.

OECD, (2020b). *Pension Markets in Focus 2020*, OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2020.pdf#:~:text=PENSION%20MARKETS%20IN%20FOCUS%202020%20%C2%A9%20OECD%202020,%28USD%201.1%20trillion%2C%202.3%25%20of%20OECD%20pension%20assets%29>.

Pieters, D. (2000). *Social Security: A Human Right in Search of A New Generation of International Legal Instruments*, materiał z międzynarodowego sympozjum "Unemployment and Poverty – Causes and Remedies", Rzym, 5–10 września 2000.

Rutecka, J. (2012). *Zakres redystrybucji dochodowej w ubezpieczeniowym systemie emerytalnym*. Oficyna Wydawnicza SGH.

Stańko, D. (2005). *Efektywność finansowania kapitałowego w bazowym systemie emerytalnym*, praca doktorska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Szarfenberg, R. (2008). *Krytyka i afirmacja polityki społecznej*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Filozofii i Socjologii PAN, II wydanie.

Szumlicz, T. (1994). *Modele polityki społecznej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

Szumlicz, T. (2005). *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki*, Oficyna Wydawnicza Branta.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych (2016). *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych: raport z badań*. Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa, <https://www.zus.pl/documents/10182/44573/Raport+wiedza+system+emerytalny/040bd2a1-094a-4d97-9d77-e0bddc19e845>.

Dr Sonia Buchholtz, jest adiunktem w Katedrze Ekonomii I Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Zainteresowania badawcze obejmują rynek pracy w dobie starzenia demograficznego, systemy emerytalne oraz rolę wiedzy i poglądów w podejmowaniu dalekosiężnych decyzji.

Dr hab. Patrycja Kowalczyk-Rólczyńska, prof. UEW, jest profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Ubezpieczeń Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Zainteresowania badawcze koncentrują się na equity release, finansach gospodarstw domowych i systemach emerytalnych. Jest redaktorką czasopisma naukowego *Nauki o Finansach*. Ponadto jest indywidualną członkinią Sekcji Klasyfikacji i Analizy Danych Polskiego Towarzystwa Statystycznego (PTS) i Europejskiej Sieci ds. Badań nad Dodatkowym Zabezpieczeniem Emerytalnym (ENRSP).

Dr Radosław Kurach, prof. UEW, pracuje na Wydziale Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, gdzie prowadzi zajęcia z Makroekonomii oraz Zarządzania Ryzykiem Finansowym. Bieżące zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia behawioralne w obszarze decyzji finansowych gospodarstw domowych.

Dr hab. Joanna Rutecka-Góra, prof. SGH, pracuje w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Zajmuje się analizą systemów emerytalnych, ubezpieczeniami, edukacją finansową oraz ochroną konsumenta na rynkach finansowych. Współpracowała z Rzecznikiem Ubezpieczonych, Rzecznikiem Finansowym oraz Izłą Gospodarczą Towarzystw Emerytalnych. Jest aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej (PTPS), Europejskiej Sieci ds. Badań nad Dodatkowym Zabezpieczeniem Emerytalnym (ENRSP), członkiem-założycielem Polskiej Grupy Emerytalnej (PPG-SGH) oraz współpracownikiem sieci badawczej Netspar.

Dr Sonia Buchholtz, is an Assistant Professor in Department of Economics I at SGH Warsaw School of Economics. Her research interests include labour market in times of population ageing, pension systems as well as role of literacy and personal views on long-term decisions.

Dr hab. Patrycja Kowalczyk-Rólczyńska, prof. UEW, is an Associate Professor in the Department of Insurance at Wrocław University of Economics and Business. Her research focuses on equity release, household finance, and the pension systems. She is also an editor of *Financial Science* journal. Moreover, she is an individual member of the Classification and Data Analysis Group of the Polish Statistical Association and the European Network for Research on Supplementary Pensions.

Dr Radosław Kurach, prof. UEW, is an Associate Professor at the Faculty of Economics and Finance, Wrocław University of Economics and Business, where he teaches Macroeconomics and Financial Risk Management. His current research interest is focused on behavioural factors affecting households' financial decisions

Dr hab. Joanna Rutecka-Góra, prof. SGH, is an Associate Professor in the Institute of Statistics and Demography at SGH Warsaw School of Economics where she conducts research on old-age pension systems, insurance markets, financial education and consumer protection on financial markets. She cooperated with the Polish Insurance Ombudsman and Polish Financial Ombudsman and was an advisor to President of the Polish Chamber of Pension Funds (IGTE). Joanna Rutecka-Góra is a Netspar fellow and an active member of the Polish Association of Social Policy (PTPS), the Polish Pension Group SGH and the European Network for Research on Supplementary Pensions (ENRSP).